

ОИЛАДА МАНИПУЛЯТИВ МУНОСАБАТЛАР

*Шарафутдинова Хадичахон Гулямутдиновна,
ТерДУ психология фанлари номзоди, доцент*

Аннотация: Мазкур мақола оилада деструктив шахснинг манипулятив муносабатларини ўрганишга бағишланган бўлиб, унда оила ва оилавий муносабатларнинг хусусиятлари, оилада деструктив шахс муаммоси, деструктив шахс манипулятив муносабатларининг муҳим жиҳатлари ёритилган. Шунингдек низоли ўзбек оилаларида эр-хотинларнинг манипулятив муносабатлари даражаси тадқиқоти натижалари баён этилган.

Калим сўзлар: оила, муносабат, деструктив шахс, манипуляция, манипулятив муносабат

Аннотация: Данная статья посвящена изучению манипулятивных отношений деструктивной личности в семье, в которой описаны особенности семьи и семейных отношений, проблема деструктивной личности в семье, важные аспекты манипулятивных отношений деструктивной личности. Также представлены результаты исследования уровня манипулирования парами в конфликтных узбекских семьях.

Ключевые слова: семья, отношение, деструктивная личность, манипуляция, манипулятивное отношение

Abstract: This article is devoted to the study of the manipulative relations of a destructive personality in the family, which describes the features of the family and family relations, the problem of a destructive personality in the family, and important aspects of the manipulative relations of a destructive personality. The results of a study of the level of manipulation of couples in conflict Uzbek families are also presented.

Key words: family, attitude, disruptive person, manipulation, manipulative attitude

Оилани асраб, унинг мустаҳкамлиги учун курашиш рухий олами мукамал инсонларга хосдир. Зеро, ҳар бир инсон оила аталмиш маконга туғилган онданок руҳан боғланади. Нозик туйғулар: бахт, қувонч, шодлик, севинч кабилар энг аввало оила аъзоларининг иштирокида, оила бағрида туйилади. Оиладаги илиқ психологик муҳит, ахиллик, ҳамфикр, бўлиш каби олийжаноб муносабатлар бошқа гуруҳларда такрорланмайди. Айрим оилаларда ана шундай поклик, самимийликни сақлаш ва ривожлантириш учун зарур муносабатлар оиланинг ҳар бир аъзоси ўз масъуллигини ҳис этиб, ўзаро муносабатларни йўлга қўядилар. Аммо, баъзи оилаларда ахиллик ўрнига ўзаро жанжал, самимийлик ўрнига ҳасад, илиқлик ўрнига совуқ муносабатларнинг ҳукм суриши ҳам сир эмас.

Оилада ўзаро муносабатларнинг ёмонлашувига сабаб бўлувчи омиллар кўп ва хилма хил. Бундай вазиятларда оилавий низолар, уларнинг келиб чиқиш сабаблари, оилада эр-хотин, ота-она ва фарзанд муносабатлари билан боғлиқ жанжалларга кўпроқ урғу берилади. Лекин, оилада деструктив хусусиятли шахс мавжуд бўлиши, унинг ўзига хослиги, оилада муносабатларнинг бузилишига олиб келувчи жиҳатлари, у ҳоҳ аёл, ҳоҳ эркак, ака ёки ука, опа ёки сингил, ота ёки она, амма ёки хола, тоға ёки амаки ва хоказолар бўлиши мумкинлиги иккинчи даражада қолади. Психологик тадқиқотлар эса оилада битта деструктив шахснинг борлиги ҳам шу оиладаги муносабатларнинг ёмонлашувига олиб келиши мумкинлигини кўрсатмоқда.

Деструктив хулқ-атвор психологияда етарли даражада тадқиқ этилмаган, “деструкция”, “деструктив муносабат”, “деструктив хулқ” тушунчаларининг мазмуни, сабаблари чуқур ўрганилмаган.

Кўпчилик тадқиқотчилар деструкциянинг хусусан, ўсмирлик даврида кузатиладиган хулқ оғиши, аёл ва эркаклардаги агрессивлик, қотиллик, суицид, террорчилик фаолияти сингари турли кўринишларига эътибор қаратганлар. Кузатишларга кўра деструктивликнинг айрим кўринишлари биолог, генетик, психолог, сексопатолог, тарихчи, ҳуқуқшунослар томонидан ўрганилган. Муаммони яхлит ҳолда тадқиқ этиш унинг моҳиятини англашга ёрдам бериши мумкинлигини ҳисобга олганда деструкция муаммоси, деструктив хулқ, унинг сабаблари ва оқибатлари етарли даражада ўрганилмаганлиги муаммонинг

долзарблигини асослайди.

Мазкур мавзунини чуқур тадқиқ этиш, деструктив хулқ-атвор асосини ва унинг ҳар хил кўринишлари намоён бўлишини таҳлил қилиш, деструктивлик муаммосини ҳал этишнинг жаҳон тажрибасини умумлаштириш инсоннинг вайронкор табиатини жиловлаб туришга ва деструктив майлларни бошқа фаолият соҳаларига йўналтиришга имкон берувчи ижтимоий-психологик механизмларни яратиш имконини бериши мумкин. Олимлар томонидан амалга оширилган тадқиқотларда инсон деструктив фаолиятига ижтимоий-психологик феномен сифатида баҳо беришга ҳаракат қилинган. Хусусан, унинг биологик, нейрофизиологик, психологик ва ижтимоий асосларини таҳлил қилиш, инсоннинг табиатидан келиб чиқиб, деструктив хулқ моҳиятини тушунириб бериш мумкинлиги таъкидланади.

Тадқиқотчи Ю.А.Клейберг ўзининг деструктив хулқ-атвор типологиясини ишлаб чиқишда “Шахснинг деструктивлиги ва унинг бузғунчи ҳатти-ҳаракатларга мойиллиги, асосан, унинг индивидуал экспериментал ривожланиш хусусиятлари ва унинг бевосита ижтимоий муҳити билан белгиланади. Гарчи у кўпинча вайронкорлик сифатида қабул қилинсада, ҳозирда мавжудлик учун кескин кураш шароитида миллионлаб йиллар эволюцияси билан шаклланган ҳар бир инсоннинг туғма мулки сифатида қабул қилинади. Шу билан бирга, XIX-XX асрларда фалсафа, социология, биология, психология, нейропсихология ва психофизиологиянинг ривожланиш тажрибаси бу туғма эмас, балки ижтимоий-тарихий масалада баҳслашишга имкон берадиган фактларнинг тўпланишига олиб келди. Тарихий қарама-қарши бўлган жамият шароитида шахснинг ижтимоийлашуви жараёнида шаклланган инсон ҳатти-ҳаракатларининг бузғунчилик табиатидир.” – деган принципга асосланади.[5]

Инсонлар деструктив хулқ-атворининг моҳиятини тушунишга ушбу ёндашувнинг асосини, албатта, Л.С.Виготскийнинг маданий ва тарихий концепцияси ташкил этади.[2] У ҳар бир шахсни бир-биридан биологик етуқлиги ва маданий ривожланишини аниқ ажратиб туради. Биринчиси, шахсиятни шакллантириш учун туғма асос бўлиб, уни албатта эътиборсиз қолдириб бўлмайди. Иккинчиси, ижтимоийлашув жараёнида шаклланган ва ривожланган шахсий ривожланиш мазмуни, бу ҳар бир инсонни ўраб турган жамиятдаги реал муносабатлар интериоризациясининг самарасидир.

Ўзбекистонлик психолог У.Д.Қодировнинг “Ёшларни деструктив таъсирлардан ҳимоялашнинг психологик жиҳатлари” номли китобида “Инсон деструктив фаолиятини таҳлил қилиш жараёнида асосий эътиборни ижтимоий-маданий контекстда содир бўладиган нейрофизиологик жиҳатларга қаратган маъқул. Деструкция биологик жиҳатдан асосий, детерминантлашган омил дейишдан кўра, биологик жиҳатдан аҳамиятли деган фикр ҳақиқатга яқиндир. Юқоридаги мулоҳазаларда деструктив фаолиятнинг биологик ва нейрофизиологик асослари баён қилинган бўлиб, унинг психик негизларини ҳам ўрганиб чиқиш мақсадга мувофиқдир.” –деб таъкидлаган [14]

Оилада деструктив хулқли шахс у ёки бу жиҳатлари билан оиланинг бошқа аъзоларига таъсир кўрсатиб, уларнинг руҳий оламига путур етказиши мумкин. Жумладан, психологик манипуляциядан фойдаланиб, манипулятив ҳатти ҳаракат ва муносабатлар орқали ўз қурбонига руҳий таъсир кўрсатишга ҳам қодир бўладилар.

Психологик манипуляция - бу яширин, алдамчи ва зўравонлик тактикасидан фойдаланган ҳолда манипулятор манфаати учун бошқа одамларнинг хулқ-атворини ўзгартириш мақсадида амалга ошириладиган ижтимоий таъсир тури ёки ижтимоий-психологик ҳодисадир[1]. Бундай усуллар манипуляторнинг манфаатларини бошқа одамлар ҳисобига илгари суради, шу туфайли уларни эксплуатацион, зўравонлик, инсофсиз ва ахлоқсиз деб ҳисоблаш мумкин. Маълумки, ижтимоий таъсир ҳар доим ҳам салбий бўлавермайди[17]. Ижтимоий таъсир, агар мажбурлаш бўлмаса ва уни қабул қилиш ёки рад этиш ҳуқуқини ҳурмат қилса, зарарсиз ҳисобланади.

Манипуляциянинг муҳим жиҳатларидан бири шундаки, у орқали объектнинг ҳатти-ҳаракатларини дастурлаш мумкин. Манипулятор доим инсоннинг айнан руҳий дунёсини мўлжалга олади. Бунда манипуляция объектга шахс сифатида қаралмайди. Манипулятор

учун у шунчаки таъсир кўрсатишнинг объекти бўлади. Агар одам ўзига қаратилган мурожаатларнинг асл моҳиятини билиб турса, яширин мақсадлардан хабардор бўлса, бу ҳолатга манипуляция сифатида баҳо бериб бўлмайди. Шундай экан, манипуляциянинг мақсадлари фoш этилган тақдирда, шу вақтдан бошлаб таъсир кўрсатишнинг манипулятив характери йўқолади.

Тадқиқотчи Э.Л.Доценконинг сўзларига кўра, инсоннинг барча ҳаракатлари қадриятлар бўйлаб жойлашиши мумкин: "...бошқасига муносабат сифатида қиймат - бошқасига муносабат сифатида восита"[3]. Биринчи қутб (субъектив) бошқа одамнинг ички қийматини тан олишни, у қандай бўлиш ҳуқуқига эга бўлишни назарда тутати. Бу муносабат ҳамкорлик истаги, тенг ҳуқуқли муносабатлар ўрнатиш, юзага келадиган муаммоларни биргаликда ҳал қилиш, тушунишга тайёрликда намоён бўлади.

Иккинчи қутб (объектив) эса, аксинча бошқа одамга ўз мақсадига эришиш учун қурол сифатидаги “керак - фойдалан – керак эмас-четга суриш, халакит беради-йўқот” муносабатини назарда тутати. Бундай муносабат бошқа одамга эгалик қилиш, уни бошқариш истаги, тушунмаслик, уни тушунишга уриниш ёки истакнинг йўқлиги, стереотипик ғояларга бир томонлама қарашда кўринади.

Бирок, одамлар ўртасидаги ўзаро муносабатларнинг барча шакллари бу ёки бошқа нуқталарга боғлаш мумкин эмаслигини таъкидлаб, Э.Л.Доценко ўзаро манипулятив муносабатларнинг қуйидаги беш турини аниқлаган:

- **Ҳуқмронлик:** - манфаатлари ҳисобга олинмаган нарсага ёки мақсадларга эришиш воситаси сифатида шеригига муносабат; - устунликка эга бўлиш, уни бошқариш истаги; - бир томонлама қараш, шериги ҳақида стереотипик фикрларнинг мавжудлиги; - буйруқ, талаб қилиш (зўравонлик, тазйиқ ва ишонтириш).

- **Манипуляция:** - шеригига "алоҳида турдаги нарса" сифатида муносабат, унинг манфаатлари ва ниятларини эътиборсиз қолдириш; - устунликка эга бўлиш истаги; - бевосита эмас, балки билвосита босим (иғво, алдаш, фитна) билан боғлиқ яширин таъсирнинг мавжудлиги.

- **Рақобат:** - шеригига хавfli объект сифатида қараш; - ундан устун бўлиш истаги, - ҳам яширин, ҳам очиқ таъсирдан фойдаланиш ("нозик" манипуляциянинг айрим турлари, тактик келишувлар).

- **Ҳамкорлик:** -шеригига тенг ҳуқуқли муносабатда бўлиш; - бошқа одамларнинг манфаатларини бузмасдан, ўзига зарар етказилишининг олдини олиш истаги; - ўзаро таъсир усулларида фойдаланиш[3].

- **Дўстлик:** - шеригига ўзини ўзи қадрлайдиган шахс сифатида муносабат; - яқин ёки мос келадиган мақсадларга эришиш учун бирлашишга, биргаликдаги фаолиятга интилиш; - ўзаро муносабатларнинг асосий усули сифатида келишувдан (консенсусдан) фойдаланиш [3].

Юқорида келтирилган манипулятив муносабатларнинг ҳар бир тури қайси мақсадни кўзлашидан қатъий назар ундан кўзланган асосий мақсад шеригига таъсир ўтказиш, уни бошқаришдан иборат. Аммо бизнинг тадқиқотимизда оилада деструктив хулқли шахснинг манипулятив муносабатини ўрганиш асосий мақсад бўлганлиги боис айнан низоли ўзбек оилаларидаги эр-хотинларнинг манипулятив муносабатга мойиллигини ўрганиш учун Бант шкаласи бўйича манипулятив муносабат даражаси ўрганилди. Ушбу шкала 20 та тасдиқлардан иборат бўлиб, синалувчилар уларга муносабатини 5- деярли ҳар доим: 4 – кўпинча: 3 – баъзида: 2- тасодифий: 1 – камдан кам холларда деб билдиради. Синалувчи тўплаган баллари асосида манипулятив муносабатга мойиллиги даражаси аниқланади.

Тадқиқот ишимизда жами 86 нафар респондентлар иштирок этиб, натижа қуйидагича бўлди: (1-жадвал)

1-жадвал

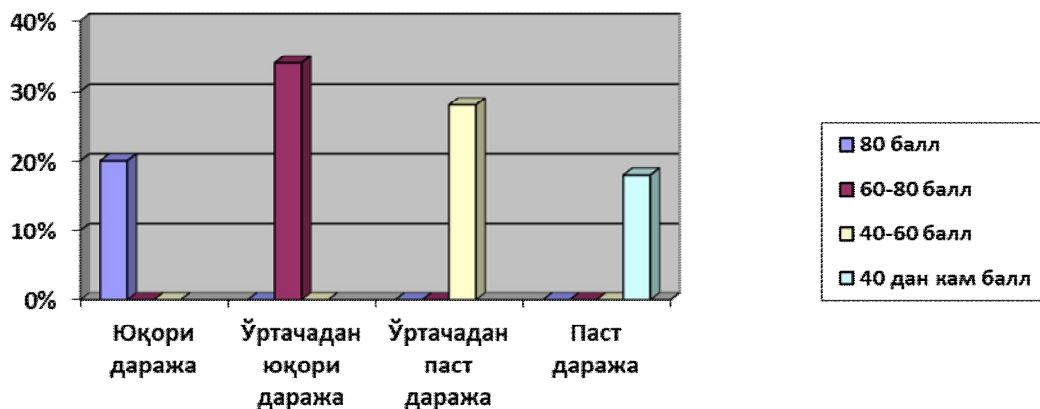
Бант шкаласи бўйича манипулятив муносабат даражаси (n=86)

	Юқори даража (80 балл)	Ўртачадан юқори даража (60-80 балл)	Ўртачадан паст даража (40-60 балл)	Паст даража (40 баллдан кам)

Сони	17	29	24	16
%	20%	34%	28%	18%

1-расм

Тадқиқот ишимизнинг асосий ғояларидан бири оилавий муносабатлардаги низо, келишмовчилик ва зиддиятларда шу оиладаги деструктив шахснинг мавжуд бўлиши муҳим сабаблардан саналади. Деструктив хулқли кишида манипуляцион муносабат устунлик қилиши мумкин. Дарҳақиқат, бизнинг низоли оилалар билан олиб борган тадқиқотимизда респондентларнинг 54 % да манипуляцион муносабат юқори ва ўртачадан юқори даражада эканлиги намоён бўлди.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Выготский Л.С. История развития высших психических функций // Выготский Л.С. Собр.соч. -М., 1983. Т. 3. С. 5-328.
2. Доценко Э. Л. Психология манипуляции: феномены, механизмы и защита / — М.: ЧеРо — МГУ, 1997. — С.344.
3. Злоказов К. В. Деструктивность и идентичность личности // Научный ежегодник Ин-та философии и права Урал. отдния Рос. акад. Наук, 2014. № 1.
4. Клейберг Ю. А. Типология деструктивного поведения // Вестн. Краснодар. ун-та МВД России. 2008. № 1.
5. Клейберг Ю.А. Психология девиантного поведения. - М., “Наука”, 2001. - 399 с.
6. Пиз А., Пиз Б. Язык взаимоотношений: мужчина-женщина. – М.2005.
7. Берн Э. Введение в психиатрию и психоанализ для непосвященных. СПб.: МФИН, 1992. С.36
8. Қодиров У. Шахснинг ижтимоий-психологик тузилмасига оид айрим мулоҳазалар. //Таълим муаммолари, 2012 йил, 2-сон.
9. Куликов Л.В. Руководство к методикам диагностики психических состояний, настроений и сферы чувств. Описание методик, инструкции по применению. - СПб.: СПбГУ, 2003.
10. PHENOMENON SCIENTIFIC DISCUSSION IN THE DEVELOPMENT OF THINKING OF THE PEOPLES OF THE EAST. Scientific Bulletin of Namangan State University, 1(8), 168-174.
11. Turabova, S. K. (2019). Social importance of the discussion in the development of civil society. Scientific Bulletin of Namangan State University, 1(6), 260-266.
12. Kattakulovna, T. S. (2022, April). SCIENTIFIC DISCUSSIONS AS AN INNOVATIVE METHOD OF COGNITION. In Conference Zone (pp. 116-117).
13. Axmedov B. Qorako'lchilik sohasini ilmiy tadqiqotlarda o'rganilishining ahamiyati //Journal of Social Sciences. – 2021. – Т. 2. – №. 01.